

BRIAN JOHNSON

Μετάφραση: Γιάννης Νένες

Οι ζωές του Μπράιαν

Οι ζωές του Μπράιαν

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Οι ζωές του Μπράιαν**
ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: The Lives of Brian. A memoir
Από τις Εκδόσεις Michael Joseph, Λονδίνο 2022
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Brian Johnson
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Γιάννης Νένης
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Κατερίνα Λελούδη
ΜΑΚΕΤΑ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ: Βίκυ Αυδή
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Σπυριδούλα Βονίτσιν

© Brian Johnson, 2021
© Εικόνων εξωφύλλου: Doug Griffin/Toronto Star via Getty Images (εξώφυλλο),
Brian Johnson (οπισθόφυλλο), Steve Read (πίσω αυτί)
© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2023

Πρώτη έκδοση: Φεβρουάριος 2023

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-4882-4
Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-4883-1

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.	PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.
<i>Από το 1979</i>	<i>Publishers since 1979</i>
Έδρα:	Head Office:
Τατοΐου 121, 144 52 Μεταμόρφωση	121, Tatoiu Str., 144 52 Metamorfossi, Greece
Βιβλιοπωλείο:	Bookstore:
Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα	13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece
Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550	Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550

e-mail: info@psychogios.gr
www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

BRIAN JOHNSON

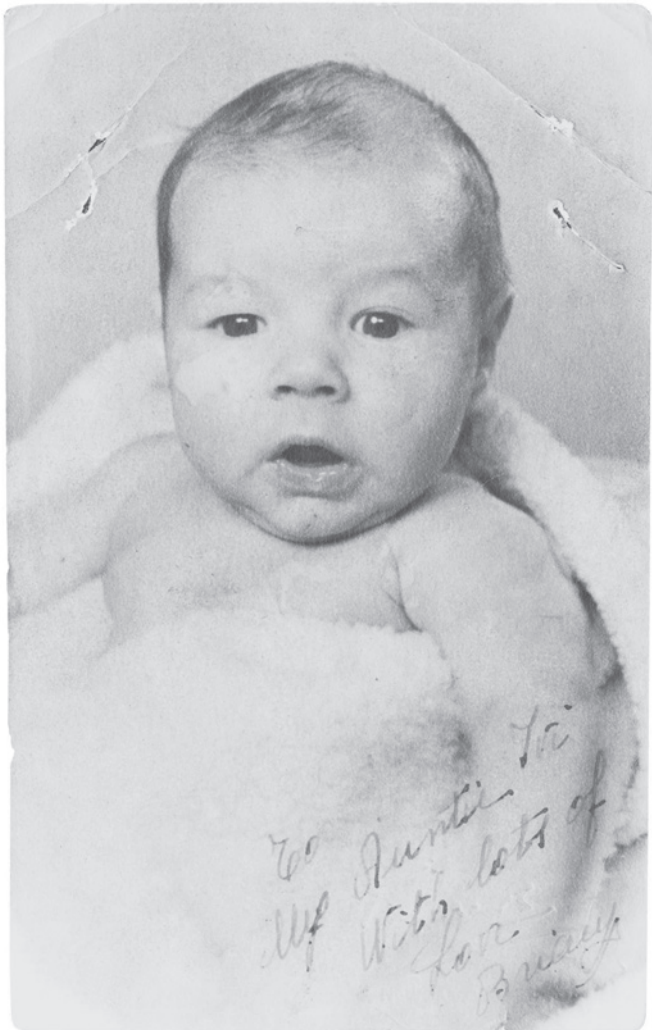
Οι ζωές του Μπράιαν

Μετάφραση: Γιάννης Νένης

*Στα εγγόνια των εγγονιών των εγγονιών μου, που δε θα γνωρίσω ποτέ.
Είναι ωραίο να σκέφτομαι ότι μας συνδέουν αυτές οι λέξεις.
Σας εύχομαι μια υπέροχη ζωή, όποια κι αν είστε.*

*Με αγάπη, ο προ-προ-προπάππος σας
Μπράιαν Τζόνσον*

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Εμπειρία είναι αυτό που έχεις όταν δεν έχεις αυτό που θέλεις.

Το βιβλίο αυτό μιλάει για το τι συνέβη όταν δεν είχα αυτό που ήθελα, αλλά ποτέ δε σταμάτησα να πιστεύω και ποτέ δεν τα παράτησα. Και η τύχη έπαιξε τον ρόλο της, βέβαια – αλλά πραγματικά πιστεύω ότι μπορείς να πετύχεις σχεδόν τα πάντα αν τα όνειρά σου είναι αρκετά σημαντικά και δεν κάθεσαι απλώς όλη την ώρα περιμένοντας κάτι να συμβεί.

Κάποιοι άλλοι θα έχουν διαφορετικές αναμνήσεις από τα γεγονότα που περιγράφω σε αυτές τις σελίδες. Στο κάτω κάτω, πάνε παραπάνω από σαράντα χρόνια από τότε που κάναμε το *Back in Black* – και μισός αιώνας από τις δοξασμένες εποχές της πρώτης μου μπάντας, των Geordie. Αυτή απλώς είναι η δική μου εκδοχή για το πώς έγιναν όλα.

Τέλος, θα ήθελα να πω ένα μεγάλο ευχαριστώ στους Άνγκους, Μάλκολμ, Κλιφ και Φιλ, που έριξαν τα ζάρια και μου έδωσαν μια δεύτερη ευκαιρία για μια επαγγελματική μουσική καριέρα κάτω από κάποιες από τις πιο δύσκολες και τραγικές συνθήκες που θα μπορούσε να αντιμετωπίσει οποιοδήποτε συγκρότημα. Μάλκολμ, αν υπάρχει απέναντι πλευρά, φίλε, όταν θα έρθω εκεί, θα κεράσω εσένα και τον Μπον μια μπύρα.

Μπ.Τζ. – Λονδίνο, 2022

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Είχα δεχτεί και παλιά μερικά σκληρά χτυπήματα. Αυτή τη φορά όμως η αίσθηση ήταν διαφορετική.

Αυτή τη φορά δεν υπήρχε επιστροφή, εκτός κι αν γινόταν κανένα θαύμα.

Η πρώτη υποψία ότι κάτι επρόκειτο να πάει πολύ στραβά είχε έρθει στο Έντμοντον του Καναδά.

Ήταν τέλος Σεπτεμβρίου του 2015, στα μισά της παγκόσμιας περιοδείας των AC/DC *Rock or Bust World Tour*, και παίζαμε στο Στάδιο της Κοινοπολιτείας, τον μεγαλύτερο υπαίθριο χώρο της χώρας – με χωρητικότητα πάνω από εξήντα χιλιάδες ανθρώπους και γεμάτο. Έκανε φοβερό κρύο και έβρεχε ανελέητα, με κουβάδες νερό να τρέχουν μπροστά από τη σκηνή.

Ο Άνγκους υπέφερε ήδη από υψηλό πυρετό κι εγώ ένιωθα καταβεβλημένος από το ίδιο πράγμα.

Το πλήθος, ως Καναδοί που ήταν, δεν έδειχνε να πτοείται καθόλου από τον καιρό. Ήταν φυσικά όλοι κουκουλωμένοι με εκείνα τα είδη των ρούχων που μπορείς να αγοράσεις μόνο βόρεια από τα σύνορα των ΗΠΑ, τα οποία σε προστατεύουν από τα πάντα, από μανιασμένες χιονοθύελλες μέχρι τσαντισμένες πολικές αρκούδες.

Όσο για εμάς, ήμασταν με τη συνηθισμένη μας στολή. Εγώ φορούσα ένα μαύρο τι-σερτ και τζιν. Ο Άνγκους το λεπτό, λευκό σχολικό πουκάμισο και σορτσακι. Τουλάχιστον η σκηνή ήταν στεγνή, με κάποια ζεστασιά από τα φώτα, αλλά στον Άνγκους και σε μένα μας αρέσει πάντα να βγαίνουμε στον διάδρομό της για να είμαστε με το κοινό. Εκεί περάσαμε, λοιπόν, μεγάλο μέρος της συναυλίας – και ύστερα από μερικά τραγούδια είχαμε ιδρώσει τόσο πολύ από όλες τις μετακινήσεις, ώστε δε μας ένοιαζε που ήμασταν βρεγμένοι μέχρι το κόκαλο σε συνθήκες σχεδόν παγετού.

Έπειτα από δύο ώρες, δεκαεννέα τραγούδια και μερικά ανκόρ, κατεβήκαμε από τη σκηνή, νιώθοντας ότι πήγε πολύ καλά η συναυλία. Ο ήχος στη σκηνή ήταν τέλειος. Οι φαν ούρλιαζαν και ζητωκραύγαζαν και τραγουδούσαν σε όλη τη διάρκεια. Ο Άνγκους είχε παίξει σαν δαιμονισμένος. Δεν υπήρ-

χε όμως χρόνος για να αράξουμε – έπρεπε να πάμε στην επόμενη συναυλία. Οπότε είπαμε τα αντίο μας και ανεβήκαμε στα μίνι λεωφορεία μας, τα οποία θα μας πήγαιναν κατευθείαν στο αεροδρόμιο.

Καθώς επιβιβαζόμασταν στο τζετ που θα μας πήγαινε στο Βανκούβερ, η αδρεναλίνη από τη συναυλία είχε αρχίσει να πέφτει – και να εμφανίζεται η φυσική κούραση.

Δεν μπορούσα να σταματήσω να τρέμω.

Η σκέψη που μου πέρασε από το μυαλό ήταν ότι για κάποιον που απείχε μόλις μία εβδομάδα από τα εξηκοστά όγδοα γενέθλιά του ίσως να μην ήταν και τόσο καλή ιδέα όλη αυτή η ώρα κάτω από την παγωμένη βροχή.

Από την άλλη, ούτε ο Άνγκους τα πήγαινε πολύ καλύτερα – και ήταν μόλις εξήντα.

Οι περιοδείες καταπονούν πάντα το σώμα, θύμισα στον εαυτό μου, άσχετα από την ηλικία. Είναι αρκετά συνηθισμένο να παθαίνεις περιστασιακά καμιά γρίπη ανάμεσα στις συναυλίες.

Παράγγειλα μία γενναία δόση ουίσκι, το οποίο βοήθησε, ενώ ο Άνγκους πήρε το συνηθισμένο του, μια κούπα ζεστό τσάι – και πριν το καταλάβουμε είχαμε προσγειωθεί στο Βανκούβερ και βρισκόμασταν καθ' οδόν για το ξενοδοχείο.

Κάτι όμως δεν πήγαινε καλά.

Ήταν τα αυτιά μου.

Δεν είχαν ξεβουλώσει.

Δοκίμασα όλα τα κόλπα –χασμουρήθηκα, κατάπια, κράτησα τη μύτη μου και φύσηξα–, δεν έπιασε όμως τίποτα. Τα παράτησα, με τη σκέψη ότι θα άνοιγαν μόνα τους στη διάρκεια της νύχτας.

Αλλά, όταν ξύπνησα το επόμενο πρωί... οχ, σκατά. Ένιωθα σαν να φορούσα μπαλακλάβα* από δέρμα αρκούδας.

Αν μη τι άλλο, η ακοή μου είχε χειροτερέψει.

Δεν κατάφερα να το αναφέρω σε κανέναν στο πρωινό. Όταν είσαι ο βασικός τραγουδιστής ενός συγκροτήματος, οι σύντροφοί σου, το πλήρωμα, η διοίκηση, το προσωπικό υποστήριξης, η δισκογραφική και, το πιο σημαντικό απ' όλα, οι εκατοντάδες χιλιάδες θαυμαστές, όλοι εξαρτώνται από εσένα για να βγεις στη σκηνή και να κάνεις τη δουλειά σου, ό,τι κι αν γίνει.

Τα αυτιά μου θα ξεβουλώσουν κάποια στιγμή, έλεγα στον εαυτό μου.

Το ίδιο συνέβαινε πάντα μέχρι τότε.

* Μάσκα σκι που αφήνει ακάλυπτα μόνο τα μάτια και το στόμα. (Σ.τ.Μ.)

Την ώρα πλέον που ανεβήκαμε στη σκηνή εκείνο το βράδυ στο Μπι Σι Πλέις –άλλο ένα στάδιο, αλλά αυτή τη φορά με στέγη–, ο Άνγκους έδειχνε να έχει κάπως αναρρώσει από τον πυρετό. Εγώ όμως δυσκολευόμουν ακόμη.

Και τότε ήρθε η καταστροφή.

Ενώ βρισκόμασταν περιόπου στα δύο τρίτα της συναυλίας, δεν άκουγα καθόλου τον τόνο από τις κιθάρες και βρέθηκα να ψάχνω για την τονικότητα του τραγουδιού. Ήταν σαν να οδηγούσα στην ομίχλη – όλα τα σημεία αναφοράς ξαφνικά είχαν εξαφανιστεί. Ήταν μακράν η χειρότερη εμπειρία που είχα ποτέ ως τραγουδιστής, η οποία έγινε ακόμα πιο τρομακτική λαμβάνοντας υπόψη ότι όλο αυτό συνέβαινε ενώ είχαμε ακόμη να παίξουμε πολλά τραγούδια... μπροστά σε δεκάδες χιλιάδες θαυμαστές που είχαν πληρώσει. Με κάποιον τρόπο όμως τα κατάφερα – και ακόμα και αν κάποιος το παρατήρησε, ήταν αρκετά ευγενικός ώστε να μην το πει.

Έχοντας μόνο δύο επιπλέον συναυλίες σε αυτό το σκέλος της περιοδείας –στο Πάρκο AT&T στο Σαν Φρανσίσκο και στο στάδιο Ντότζερ στο Λος Άντζελες–, έπεισα τον εαυτό μου ότι θα μπορούσα να συνεχίσω, ότι τα αυτιά μου τελικά θα ξεβούλωναν. Μου φαινόταν αδύνατο να μη συμβεί.

Όμως συνέβη ακριβώς το ίδιο πράγμα και στις δύο συναυλίες. Στα δύο τρίτα της διάρκειας της συναυλίας έχασα τον τόνο του τραγουδιού και δεν μπορούσα να τον ξαναβρώ. Ακόμα χειρότερο, δεν μπορούσα να ακούσω τις συνομιλίες στο καμαρίνι μετά – ούτε αργότερα, όταν πήγαμε σε ένα εστιατόριο για φαγητό. Απλώς χαμογελούσα και έγνεφα, προσποιούμενος ότι όλα ήταν μια χαρά.

Αλλά μέσα μου είχε ξεσπάσει πανικός.

Οι AC/DC, από τότε που ο Άνγκους τους δημιούργησε μαζί με τον αδερφό του Μάλκολμ το 1973 –αρχικά με τον Ντέιβ Ίβανς στα φωνητικά, μετά με τον σπουδαίο Μπον Σκοτ και στη συνέχεια με την αφεντιά μου–, ήταν πάντα ένα είδος μπάντας του τύπου όλα ή τίποτα.

Αρκεί να σκεφτείτε τη γιγαντιαία στοίβα από ηχεία που χρησιμοποιούμε στη σκηνή.

Πολλές μπάντες χρησιμοποιούν ψεύτικα ή αληθινά κουτιά ηχείων με άδειο περιεχόμενο, για να έχουν την ίδια άγρια εμφάνιση που προκαλεί δέος. Όχι όμως και οι AC/DC. Με τους AC/DC αυτό που βλέπεις είναι αυτό που ακούς – και αυτό που ακούς ως αποτέλεσμα είναι η πιο δυνατή μπάντα στον κόσμο.

Και μετά είναι ο Άνγκους.

Η ένταση που φέρνει αυτό το παιδί στη σκηνή, ο ανεμοστρόβιλος ενέργειας που μπορεί να τον κρατήσει για πάνω από δύο ώρες... είναι τρομα-

κτικός. Δεν μπορεί να κλείσει τον διακόπτη. Όταν επιστρέφει στο καμαρίνι ύστερα από μια συναυλία, είναι ερείπιο, δεν μπορεί να σταθεί στα πόδια του, βαριανασαίνει για οξυγόνο.

Ο νορμάλ Άνγκους, ο εκτός σκηνής, είναι αυτός ο καλός τυπάκος, ύψους 1,60 κάτι, που μιλάει χαμηλόφωνα. Επάνω στη σκηνή όμως κάτι παθαίνει. Μεταμορφώνεται. Όταν πάει για κατούρημα πριν από τη συναυλία, είναι ακόμη ο Άνγκους. Όταν γυρίζει όμως και βρίσκεται στο πλάι της σκηνής, τον έχεις χάσει. Δεν μπορείς να τον κοιτάξεις στα μάτια και να του πεις: «Καλά να πάει».

Έχει φύγει. Ο δόκτωρ Τζέκιλ έχει γίνει μίστερ Χάιντ.

Και μετά ορμάει στη σκηνή, περπατώντας με τη μαθητική του στολή, την Γκίμπσον γύρω από τον λαιμό του, και σηκώνει τη γροθιά του στο κοινό και τότε πενήντα χιλιάδες, εξήντα χιλιάδες, μπορεί και εκατό χιλιάδες άνθρωποι χάνουν το γαμημένο το μυαλό τους. Χωρίς να έχει παίξει καν μία νότα. Μόνο και μόνο από το βάδισμα. Από την αγριάδα στο βλέμμα του. Ποιος άλλος μπορεί να το κάνει αυτό; Ίσως ο Έλβις Πρίσλεϊ ή ο Φρέντι Μέρκιουρι να μπορούσαν στην εποχή τους. Τώρα όμως είναι μόνος του ο Άνγκους. Και ο τύπος μπορεί και κινείται σαν τον καλύτερο χορευτή. Οι γοφοί. Τα πόδια. Όλο το πράγμα. Κάνει καλύτερα τον Τσακ Μπέρι και από τον ίδιο τον Τσακ Μπέρι. Όταν είσαι κοντά του επάνω στη σκηνή, είναι το πιο απίθανο πράγμα που μπορείς να δεις.

Για το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας των AC/DC, φυσικά, ο Άνγκους είχε επίσης το αντίθετό του στη σκηνή με τη μορφή του Μάλκολμ. Όλα τα παιδιά των Γιανγκ –που γεννήθηκαν στη Γλασκόβη, αλλά μετανάστευσαν με τους γονείς τους στο Σίδνεϊ της Αυστραλίας στις αρχές της δεκαετίας του '60–ήταν μουσικοί. Ένας άλλος από τους αδερφούς του Άνγκους, ο Τζορτζ, ήταν ένας από τους μεγαλύτερους ποπ σταρ στην Αυστραλία με τους Easybeats. Έγραψε επίσης ένα από τα σπουδαιότερα τραγούδια όλων των εποχών, το «Friday on My Mind».

Ο Μάλκολμ ποτέ δεν υπήρξε λιγότερο έντονος από τον μικρότερο αδερφό του. Απλώς δεν τον ενδιέφερε να είναι το επίκεντρο της προσοχής. Έτρεχε κοντά στο μικρόφωνο και τραγουδούσε τους στίχους που έπρεπε να τραγουδήσει και μετά επέστρεφε στη στοίβα με τους ενισχυτές του και έμενε εκεί. Να είστε σίγουροι όμως – ο Μάλκολμ ήταν η καρδιά που χτυπούσε στο συγκρότημα.

Στη διάρκεια όλων αυτών των πολλών χρόνων που πέρασα με τον Μάλκολμ στον δρόμο, είδα σχεδόν κάθε μεγάλο κιθαρίστα που μπορούσες να σκεφτείς να τον παίρνει παράμερα και να τον ρωτάει πώς κατάφερε με αυ-

τές τις χοντρές χορδές στην ταλαιπωρημένη του Γκρετς που της έλειπε το τρέμολο να την κάνει να ακούγεται μ' αυτό τον τρόπο.

«Απλώς τις βαράω δυνατά», απαντούσε, ανασηκώνοντας τους ώμους.

Ο Μάλκολμ είχε επίσης αυτή την απίστευτη ικανότητα να παρακολουθεί ταυτόχρονα κάθε κίνηση κάθε ξεχωριστού ατόμου στο συγκρότημα, να ακούει την απόδοσή του, να μελετά την αντίδραση του κοινού και στο τέλος της βραδιάς να κάνει τις παρατηρήσεις εκείνες που μπορεί να μην ήταν εύκολο να τις ακούσεις, αλλά έκαναν τη συναυλία καλύτερη την επόμενη βραδιά. Δεν έχω γνωρίσει ποτέ κανέναν μουσικό που να έχει εισπράξει τόσο μεγάλο σεβασμό από τους συναδέλφους του στην μπάντα και από τους τεχνικούς του.

Ακόμα όμως και μία μπάντα του τύπου όλα ή τίποτα όπως οι AC/DC μερικές φορές πρέπει να συμβιβαστεί όταν αντιμετωπίζει τις αναποδιές και τις τραγωδίες που δεν μπορούν να αποφευχθούν όταν περνάς μια ζωή στον δρόμο.

Έναν χρόνο πριν ξεκινήσει η περιοδεία *Rock or Bust World Tour*, ο Μάλκολμ χρειάστηκε να φύγει από το συγκρότημα για να ακολουθήσει θεραπεία για άνοια σε πρώιμο στάδιο. Υπέφερε από κενά μνήμης και συγκέντρωσης ήδη από την περιοδεία *Black Ice* το 2010. Έτσι έκανε πίσω – με τον ανιψιό του Στίβι να παίρνει τη θέση του.

Ήταν το μεγαλύτερο σοκ για το συγκρότημα από την εποχή του θανάτου του Μπον, τριάντα πέντε χρόνια πριν.

Και δεν ήταν το μόνο σοκ. Ο άρχοντας του μπάσου, ο Κλιφ Γουίλιαμς –το παιδί των AC/DC από το Έσεξ ενώ εγώ ήμουν Τζιόρντι*, που ήταν στο συγκρότημα από το 1978–, ανακοίνωσε ότι το *Rock or Bust* θα ήταν η τελευταία του περιοδεία. Στο μεταξύ, ο Φιλ Ραντ αναγκάστηκε να αποχωρήσει λόγω νομικών προβλημάτων στη Νέα Ζηλανδία, με τον Κρις Σλέιντ –ο οποίος είχε παίξει στο *Razors Edge*– να αναλαμβάνει στα ντραμς.

Και μετά... ε, μετά ήμουν εγώ.

Είναι παράξενο να μιλάω για τον δικό μου ρόλο στους AC/DC... πολύ περισσότερο για την ίδια μου τη φωνή. Πρέπει να είσαι ένα παγιδευμένο, αγριεμένο ζώο για να χτυπήσεις αυτές τις νότες στα «Back in Black», «Thunderstruck» και «For Those about to Rock». Πριν από κάθε συναυλία, αισθάνομαι ότι τα πόδια μου είναι έτοιμα για την εκκίνηση ενός σπριντ για χρυσό μετάλλιο στους Ολυμπιακούς αγώνες – γιατί ξέρω ότι θα χρειαστεί ακόμα και το τελευταίο κομμάτι μου για να δημιουργήσω αυτό τον βρυχηθ-

* Geordie είναι το παρατσούκλι που δίνουν οι Βρετανοί σε κάποιον που κατάγεται από την περιοχή του Τάιν στη βορειοανατολική Αγγλία. (Σ.τ.Μ.)

μό δύναμης, οργής και επίθεσης και να το συνεχίσω έτσι, με το ένα τραγούδι μετά το άλλο. Είναι σαν να τραγουδάς με την ξιφολόγη έτοιμη.

Αλλά χωρίς την ακοή μου;

Δεν μπορούσα να μη νιώθω ότι, ύστερα από τριάντα πέντε χρόνια με την μπάντα, ίσως πλησιάζα κι εγώ στο τέλος.

Έπειτα από τρεις συνεχόμενες συναυλίες όπου δεν μπορούσα να ακούσω τις κιθάρες, δε θα παίζαμε καθόλου τον Οκτώβριο, που ήλπιζα ότι θα ήταν αρκετός χρόνος για να ξεκουράσω το σώμα και τα αυτιά μου και να ξαναγίνουν όλα καλά.

Αλλά πίσω στο σπίτι μου, στη Σαρασότα της Φλόριντα, ήταν πιο προφανές από ποτέ ότι κάτι πήγαινε πολύ στραβά. Είχαν περάσει ήδη έξι εβδομάδες και δεν είχαν ξεβουλώσει τα αυτιά μου.

Χρειαζόμουν βοήθεια.

Το επόμενο σκέλος της περιοδείας ήταν να ξεκινήσει στο Σίδνεϊ, στην Αυστραλία. Τυχαία ήξερα ότι εκεί ήταν και ένας από τους καλύτερους ωτορινολαρυγγολόγους στον κόσμο – ο δόκτωρ Τσανγκ. Έτσι, αφού μίλησα με τον μάνατζερ της περιοδείας του συγκροτήματος, τον Τιμ Μπρόκιμαν, αποφάσισα να πάω δέκα μέρες νωρίτερα για έναν σωστό έλεγχο στα αυτιά μου. Ήξερα επίσης ότι ο Μάλκολμ νοσηλευόταν εκεί κοντά για την άνοιά του. Ήλπιζα, λοιπόν, ότι θα μπορούσα να τον επισκεφτώ.

Ήταν μεγάλη ανακούφιση για μένα που επισκεπτόμουν τον δόκτορα Τσανγκ και επιτέλους μπορούσα να εκμυστηρευτώ σε κάποιον τι συνέβαινε. Όμως η ανακούφιση δεν κράτησε για πολύ. Ύστερα από μία εξέταση και μερικά τεστ, γύρισε προς το μέρος μου με απόλυτη σοβαρότητα και είπε ότι θα έπρεπε να με βάλει κάτω και να με εγχειρίσει.

«Μετά την περιοδεία;» ρώτησα.

«Όχι, τώρα αμέσως», αποκρίθηκε.

Τότε που ανέβασα πυρετό στο Έντμοντον, μου εξήγησε ο δόκτωρ Τσανγκ, συσσωρεύτηκε υγρό στα αυτιά μου. Η πτήση προς το Βανκούβερ είχε προκαλέσει πρήξιμο, που είχε εγκλωβίσει εκεί το υγρό. Γι' αυτό και τα αυτιά μου δεν είχαν ξεβουλώσει. Και επειδή είχα συνεχίσει να κάνω περιοδείες αντί να ακολουθήσω κάποια θεραπεία, το υγρό είχε κρυσταλλωθεί – και όσο έμενε εκεί τόσο μεγαλύτερη ζημιά προκαλούσε. Έτσι έπρεπε να αφαιρεθεί αμέσως.

«Θα το διορθώσει η επέμβαση;» ρώτησα.

«Δε γνωρίζω», απάντησε ο δόκτωρ Τσανγκ. «Αλλά σίγουρα μπορούμε να δοκιμάσουμε και να το εμποδίσουμε να χειροτερέψει».

«Μα έχω συναυλία σε δέκα μέρες...»
«Θα κάνουμε ό,τι μπορούμε για να είστε καλύτερα μέχρι τότε».
«Και κάτι ακόμα, δόκτορ Τσανγκ», είπα, νιώθοντας πλέον πολύ αγχωμέ-
νος. «Πώς θα αφαιρέσετε τους κρυστάλλους;»
«Είστε σίγουρος ότι θέλετε να μάθετε;»
«Ε, δηλαδή... ναι...;»
«Με ένα σκαρπέλο».
Δε φαινόταν να αστειεύεται.

ΜΕΡΟΣ Ι

Άλαν και Έσθερ

Το σάουντρακ των πρώτων παιδικών μου χρόνων ήταν το κροτάλισμα της ραπτομηχανής της μητέρας μου, που το ακολουθούσαν οι πνιγμένοι λυγμοί της όταν έκλαιγε λίγο πριν κοιμηθεί κάθε βράδυ στον κάτω όροφο.

Ήταν Ιταλίδα η μαμά μου – Έσθερ Μαρία Βικτόρια Οκτάβια ντε Λούκα ήταν το πατρικό της όνομα– και είχε έρθει να μείνει στη βορειοανατολική Αγγλία με τον μπαμπά μου μετά τον πόλεμο, χωρίς να συνειδητοποιεί ότι θα ήταν εντελώς διαφορετικά από την ιδιαίτερη πατρίδα της, το Φρασκάτι, λίγο έξω από τη Ρώμη.

Φαντάζομαι πόσο αποκαρδιωτικό θα ήταν για τη φτωχή κοπέλα όταν αντίκρισε για πρώτη φορά το Ντάνστον, το τμήμα του Γκέιτσχεντ –νότια του ποταμού Τάιν στο Νιούκαστλ– απ’ όπου καταγόταν ο πατέρας μου. Τα εργοστάσια και τις καρβουναποθήκες. Τα σπίτια με μεσοτοιχία με τις ταράτσες στην απότομη πλαγιά της οδού Σκότsgουντ. Τους άντρες με τα πρόσωπα γεμάτα κάπνα που γυρνούσαν από τη δουλειά. Τα βομβαρδισμένα σπίτια παντού. Τον συνεχή άνεμο και τη βροχή.

Πάνω απ’ όλα αυτά, φυσικά, υπήρχε το δελτίο, το οποίο συνεχίστηκε για άλλα εννέα χρόνια αφότου «κερδίσαμε» τον πόλεμο – και το φαγητό, που γινόταν ακόμα χειρότερο από τη συνήθεια των Βρετανών να το βράζουν μέχρι να διαλυθεί και το τελευταίο άτομο, μετατρέποντας κάθε γεύμα σε ένα πιάτο γκριζας λάσπης.

Αυτό που θέλω να πω είναι ότι πρέπει να το αναγνωρίσω στον μπαμπά μου –ο οποίος υπηρέτησε στη Μεραρχία Ελαφρού Πεζικού του Ντάρραμ στη βόρεια Αφρική και μετά στην Ιταλία, όπου γνώρισε τη μαμά μου– ότι κατάφερε να πείσει μια τόσο όμορφη, ευκατάστατη νεαρή γυναίκα να τον ακολουθήσει στην πατρίδα του.

Το πιο εντυπωσιακό ήταν ότι η μητέρα μου εκείνη την εποχή ήταν αρρα-

βωνιασμένη με έναν ψηλό, όμορφο Ιταλό οδοντίατρο, που πιθανότατα θα είχε ένα υπέροχο όνομα, όπως Αλεσάντρο ή Τζοβάνι ή κάτι τέτοιο, ενώ ο μπαμπάς μου ήταν ένας λοχίας Τζιόρντι, 1,60, που τον έλεγαν Άλαν. Το μυστικό όπλο του γέρου μου όμως ήταν η φωνή του. Ήταν τόσο ογκώδης και επιβλητική, που μπορούσε να σε κάνει να σταθείς προσοχή και ταυτόχρονα να χεστείς επάνω σου από χίλια μέτρα μακριά. Ακόμα κι όταν γρύλιζε –πράγμα που έκανε πολύ συχνά–, με κάποιον τρόπο μπορούσε να κάνει τις λέξεις να βγαίνουν με τον ίδιο τρομακτικό τόνο. Το μυστικό του ήταν ότι έμαθε να μιλάει ιταλικά και είχε υποσχεθεί στη μητέρα μου ότι θα συνέχιζε να μιλάει ιταλικά και στην Αγγλία. Για το υπόλοιπο της ζωής του ποτέ δεν αθέτησε την υπόσχεσή του κι εμείς τα παιδιά ακούγαμε κι αναρωτιόμασταν γιατί κανένας άλλος δε μιλούσε έτσι. Μπερδευόμασταν λίγο όταν πηγαίναμε στο σχολείο και ακούγαμε αγγλικά.

Ο μπαμπάς μου είχε καταταγεί το 1939, λίγο πριν από την επιστροφή, για να γλιτώσει από τη δουλειά στα ανθρακωρυχεία. Μετά όμως ο Χίτλερ εισέβαλε στην Πολωνία, η Βρετανία κήρυξε τον πόλεμο και, εντελώς ξαφνικά, ο τότε στρατιώτης Τζόνσον βρέθηκε πάνω σε ένα πλοίο για τη βόρεια Αφρική, όπου πολέμησε με τους Αρουραίους της Ερήμου. Τώρα, όπως γνωρίζουν οι λάτρεις της ιστορίας, οι Άφρικα Κορps της Γερμανίας ήταν μια μαχητική δύναμη πολύ ανώτερη από τους Βρετανούς εκείνες τις πρώτες μέρες του πολέμου, οπότε το γεγονός ότι ο γέρος μου επέζησε για δύο αιματοβαμμένα χρόνια στην έρημο της Τυνησίας δεν είναι τίποτα λιγότερο από θαύμα. Αλλά δεν επέζησε μόνο. Έφτασε μέχρι τον βαθμό του λοχία – όχι ότι υπήρχε μεγάλος ανταγωνισμός για προαγωγές, δεδομένου ότι οι περισσότεροι υποψήφιοι είχαν πεθάνει προτού καν θεωρηθούν κατάλληλοι για τη θέση.

Και ο μπαμπάς μου λίγο έλειψε να μην τα καταφέρει να γυρίσει σώος και αβλαβής.

Η πιο τρομακτική αστοχία ήταν όταν βρέθηκε στην καρότσα ενός φορτηγού που έτρεχε κατευθείαν επάνω σε ένα γερμανικό χαφ-τρακ, το οποίο ήταν φορτωμένο με ένα αντιαεροπορικό πυροβόλο των 20 χιλιοστών. Έπειτα από μία παύση σχεδόν δύο δευτερολέπτων, το φορτηγό και οι επιβαίνοντες μετατράπηκαν σε στάχτες και σκόνη. Ο πατέρας μου κατάφερε να πηδήξει έξω την κατάλληλη στιγμή μαζί με μερικούς άλλους και στοιβάχτηκαν όλοι σε μία κοντινή σπηλιά για να καλυφθούν. Αλλά οι Γερμανοί απλώς έστρεψαν το πυροβόλο τους προς τη σπηλιά και άρχισαν να βαρούν μέχρι να βαρεθούν. Όταν τελικά σταμάτησαν οι βομβαρδισμοί, ο πατέρας μου ήταν ο μόνος επιζών εκεί μέσα. Ήταν σίγουρος ότι οι Γερμανοί τον είδαν να σέρνεται προς τα έξω, τον άφησαν όμως να φύγει έτσι κι αλλιώς, πιθανότατα επειδή δε θέ-

λησαν να μπουν στον κόπο να αντιμετωπίσουν έναν αιχμάλωτο πολέμου σε νευρικό κλονισμό που μετά βίας μπορούσε να περπατήσει.

Αυτό, φυσικά, δε σήμαινε ότι ήταν ασφαλής.

Μόλις έφτασε τελικά κουτσαίνοντας στην πλησιέστερη θέση των Συμμάχων –αρκετά χιλιόμετρα μακριά–, ο Βρετανός φρουρός πανικοβλήθηκε και άνοιξε πυρ με το τουφέκι του. Αλλά ευτυχώς ο μπαμπάς μου ήταν οπλισμένος με ένα ακόμα πιο ισχυρό όπλο: τη φωνή του. «ΕΙΜΑΙ ΒΡΕΤΑΝΟΣ ΛΟΧΙΑΣ, ΗΛΙΘΙΕ!!!» βρυχήθηκε. «ΥΠΟΤΙΘΕΤΑΙ ΟΤΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΜΟΥ ΖΗΤΗΣΕΙΣ ΤΟ ΠΑΡΑΣΥΝΘΗΜΑ!!!»

Ακολούθησε μια φοβισμένη παύση. Μετά ένα βηχαλάκι. «Εεε... συγγνώμη, λοχία. Ποιο είναι το παρασύνθ...»

«ΔΕ ΘΥΜΑΜΑΙ! ΑΦΗΣΕ ΜΕ ΝΑ ΜΠΩ!»

Ο μπαμπάς μου και η μονάδα του έφτασαν τελικά στη Σικελία – αποδεχόμενοι την πρόσκληση να λάβουν μέρος στη σχεδόν πεντάμηνη μάχη του Άντζιο. Δεκάδες χιλιάδες άλλοι άντρες σκοτώθηκαν ή τραυματίστηκαν σε αυτή τη μνημειώδη, αποτυχημένη επιχείρηση, όταν η διστακτικότητα του διοικητή των ΗΠΑ, υποστράτηγου Τζον Λούκας άφησε τον πατέρα μου και τους συντρόφους του αποκλεισμένους στην παραλία Νετούνο, ενώ οι Βρετανοί είχαν επιτεθεί μόλις λίγα χιλιόμετρα μακριά.* Για άλλη μια φορά, όμως, ο λοχίας Τζόνσον έζησε για να πει την ιστορία.

Μέχρι να τελειώσουν όλα, ο μπαμπάς μου είχε δει τόσες σφαγές και δυστυχία, ώστε να τον κάνουν άθεο για μια ζωή... αλλά αυτό το κράτησε για τον εαυτό του όταν έφτασε στη Ρώμη και κατάλαβε ότι η πόλη ήταν γεμάτη από υπέροχα νεαρά καθολικά κορίτσια που περίμεναν να ερωτευτούν τρελά.

Η ζωή της μητέρας μου πριν από τον πόλεμο δεν έμοιαζε σε τίποτα με αυτήν του μπαμπά μου.

Κατ' αρχάς, οι Ντε Λούκα ήταν πλούσιοι και είχαν καλές διασυνδέσεις. Στις φωτογραφίες που τραβήχτηκαν τη δεκαετία του '30 φαίνονται τόσο ανέμελοι, χαρούμενοι και μαυρισμένοι, που θα μπορούσαν κάλλιστα να ήταν όλοι τους σταρ του κινηματογράφου. Στα βορειοανατολικά τέτοιοι άνθρωποι απλώς δεν υπήρχαν.

Η μητέρα μου και οι αδερφές της ήταν αναμενόμενο να καλοπαντρευ-

* «Ηλιτζα ότι θα ρίχναμε μια αγριόγατα στην ακτή», είπε αργότερα ο Ουίνστον Τσόρτσιλ για τις αποβάσεις, «αλλά το μόνο που είχαμε ήταν μια εγκλωβισμένη φάλαινα». (Σ.τ.Σ.)

τούν, πράγμα που έκαναν. Μία από τις Ιταλίδες θείες μου βρήκε για σύζυγο κάποιον που είχε εργοστάσιο πλακιδίων. Μία άλλη παντρεύτηκε κάποιον της οικογένειας που εξακολουθεί να κατέχει το αντίστοιχο του φαρμακείου Boots στο Φρασκάτι. Εντωμεταξύ, ένας από τους ξαδέρφους μου από την πλευρά των Ντε Λούκα, ο Τζάκομο Κρισταφονέλι, υπηρέτησε ως μέλος του ιταλικού κοινοβουλίου για χρόνια.

«Έρωτας με την πρώτη ματιά»: Έτσι περιέγραφε η μητέρα μου τη γνωριμία με τον πατέρα μου στη Ρώμη στο τέλος του πολέμου.

Έλεγε ότι έμοιαζε πολύ με τον Αμερικανό αστέρα του κινηματογράφου Τζορτζ Ραφτ, ο οποίος πρωταγωνιστούσε στον πρώτο *Σημαδεμένο* από τη δεκαετία του '30 και αργότερα στο *Μερικοί το προτιμούν καυτό*. Δηλαδή, εντάξει, μπορεί ο λοχίας Τζόνσον να ήταν λίγο κοντούλης, αλλά κι εκείνη ήταν μικροκαμωμένη, οπότε τι σημασία είχε;

Μερικές φορές εύχομαι να μπορούσα να συναντήσω την εκδοχή του πατέρα μου που ερωτεύτηκε η μητέρα μου – χαμογελαστός, αστείος, όλα να πηγαινούν καλά, με τον πόλεμο όχι απλώς να έχει τελειώσει αλλά και να έχει κερδηθεί, με μια «πατρίδα για ήρωες» να τον περιμένει στο Ντάνστον. Είναι μια πλευρά του που κανένα από τα παιδιά του δεν είδε ποτέ.

Όταν η Ρώμη έπεσε στα χέρια των Συμμάχων, φυσικά, ο βρετανικός στρατός δεν έβλεπε με καθόλου καλό μάτι τους άνδρες του να ερωτοτροπούν με τις γυναίκες του εχθρού – ειδικά αν ήταν καθολικές. Και οι υψηλόβαθμοι γαλονάδες έκαναν ό,τι περνούσε από το χέρι τους για να γειώνουν τυχόν ειδυλλία, έτσι ώστε οι νικητές Βρετανοί στρατιώτες να είναι ελεύθεροι και να μπορέσουν να τους πάρουν οι κοπέλες στην πατρίδα. Ο μπαμπάς μου όμως ήταν ένας παμπόνηρος μαγασάκος και συνειδητοποίησε ότι θα είχαν λιγότερες αντιρρήσεις αν και ο ίδιος ασπαζόταν τον καθολικισμό. Σκέφτηκε επίσης ότι αυτό θα βοηθούσε την οικογένεια της μαμάς μου, οι οποίοι είχαν θυμώσει που διέλυσε τον αρραβώνα της με τον όμορφο οδοντίατρο.

Ο μπαμπάς μου δεν είχε προλάβει καλά καλά να συνέλθει από το μεθύσι της γιορτής για την επιστροφή του στο σπίτι, όταν συνειδητοποίησε ότι ο λοχίας Τζόνσον είχε πολλές ανάγκες. Θέλω να πω, το μόνο πράγμα που ήξερε να κάνει ήταν να σκοτώνει Γερμανούς, και δεν υπήρχαν πολλοί από δαύτους στο Ντάνστον μετά τον πόλεμο. Κι ενώ οι Αμερικανοί τύπωναν χρήμα για να ξαναχτίσουν την Ευρώπη, έπαιρναν τα σώβρακα της Βρετανίας για τα χρέη

της. Οι στρατιώτες που επέστρεφαν, όπως ο πατέρας μου –στον οποίο έστειλαν ταχυδρομικώς ένα μετάλλιο και τον αποστράτευσαν–, ένιωθαν μάλλον σαν να είχαν χάσει τον πόλεμο παρά σαν να τον είχαν κερδίσει. Τα πάντα ήταν βομβαρδισμένα και κατεστραμμένα. Δεν υπήρχαν χρήματα για τίποτα. Η Βρετανία μόλις το 1958 απέκτησε το πρώτο τμήμα του αυτοκινητόδρομου, σχεδόν έπειτα από όλες τις άλλες χώρες της Ευρώπης. Η μόνη δουλειά που κατάφερε να βρει ο μπαμπάς μου ήταν στο χυτήριο Smith Patterson στο Μπλέντον, στον νομό του Ντάραμ, όπου έφτιαχναν χυτά καλούπια για τα πάντα, από καπάκια φρεατίων μέχρι σιδηροδρομικές γραμμές. Εκεί έπρεπε να καθαρίζει το εσωτερικό των φούρνων – μια δουλειά τόσο αηδιαστική, ώστε πρέπει να υπήρξαν φορές που ευχήθηκε να ήταν πίσω στην έρημο και να τον πυροβολούσαν οι ναζί.

Δεν του είχαν δώσει καν φόρμες και γάντια ή προστατευτικά για τα μάτια για να κάνει τη δουλειά. Όπως και όλοι οι υπόλοιποι άντρες, φορούσε απλώς το καθημερινό του τζάκετ με ένα μαντίλι δεμένο στο πρόσωπό του. Πρέπει να ήταν βασανιστήριο για τον καημένο, αφού, ως πρώην λοχίας, δε θα το άντεχε αν δεν έδειχνε άψογος.

Όσο για τη μαμά μου, είχε μείνει έγκυος πριν καν φύγει από την Ιταλία, και στις 5 Οκτωβρίου 1947 μια μητέρα και ένας πατέρας γεννήθηκαν με τον ερχομό μου. Έναν χρόνο αργότερα θα ερχόταν ο αδερφός μου, ο Μορίς, και έπειτα από άλλον ένα χρόνο ο μικρότερος αδερφός μου, ο Βίκτορ. Το τελευταίο από τα παιδιά των Τζόνσον ήταν η μικρή μου αδερφή Τζούλι, η οποία γεννήθηκε πέντε χρόνια ύστερα από μένα.

Φυσικά, ο πατέρας μου δεν μπορούσε να αντέξει οικονομικά κανενός είδους ενυπόθηκο δάνειο με τον μισθό εργάτη που έπαιρνε, ενώ υπήρχε λίστα αναμονής δέκα ετών για μια εργατική κατοικία. Έτσι, αυτός και η μαμά μου έπρεπε να ζήσουν με τους γονείς του στον αριθμό 1 της λεωφόρου Όουκ στο Ντάνστον, μαζί με διάφορα άλλα μέλη της οικογένειας. Μεταξύ αυτών, ήταν και ο ανύπαντρος και αντιπαθητικός θείος μου Νόρμαν, στον οποίο άρεσε να στέκεται στο στρογγυλό τραπέζι του βραδινού φαγητού και να ανοίγει διάφορες τρύπες με το πιρούνι του. Μετά ήταν η θεία Έθελ και η κόρη της Ανέτ, σκληρόπειτες και οι δυο τους σαν παλιές αρβύλες, και ο θαυμάσιος σύζυγος της θείας Έθελ, ένας ανθρωκωρύχος από τη Σκοτία, τον οποίο εγώ γνώρισα ως «θείο Σάγκι». Το όνομά του, φυσικά, δεν ήταν Σάγκι, απλώς έτσι ακουγόταν όταν το πρόφερε η θεία Έθελ. Εκεί επίσης ζούσε και ο θείος μου ο Μπίλι, που είχε ένα λεπτό μουστακάκι, ντυνόταν άψογα και οδηγούσε ένα προπολεμικό Βόξχολ. Κάποια στιγμή μέσα στο σπίτι, μόλις φτάσαμε κι εγώ με τους δύο μου αδερφούς και την Τζούλι,

ήμασταν συνολικά δεκαεπτά άτομα. Ή, όπως το αποκαλούσαν οι γείτονες, «καταραμένη φτώχεια!»

Η μαμά μου δεν ήξερε πολύ καλά αγγλικά τότε, αλλά ακόμα και όταν άρχισε να μαθαίνει σχεδόν δεν τα μιλούσε ποτέ στο σπίτι. Ο μπαμπάς μου μιλούσε ιταλικά με τη βαριά προφορά του Τζιόρντι και, όταν η μαμά μου δεν καταλάβαινε τι της έλεγε, εκείνος επαναλάμβανε ό,τι έλεγε, απλώς πιο δυνατά. Κανένας από τους δύο δεν τα πήγαινε καλά με τους άλλους Τζόνσον μέσα στο σπίτι, κυρίως επειδή μόλις είχαν πολεμήσει με την Ιταλία και μισούσαν τους ξένους. Ακόμα και ο παππούς μου, Θεός σχωρέσ' τον, αναφερόταν στα ίδια του τα εγγόνια ως «ιταλικά γουρουνία» κάτω από τα μουστάκια του.

Θέλω να πω, μην ξεχνάτε ότι αυτό ήταν το Ντάνστον στη δεκαετία του '40. Με εξαίρεση τους Γάλλους πωλητές κρεμμυδιών με τους μπερέδες τους και τα τσιγάρα Γκολουάζ, οι ξένοι ήταν λίγοι. Δε νομίζω ότι είχα δει ποτέ έναν μαύρο ή Ασιάτη στα παιδικά μου χρόνια – και επειδή ήταν μια τόσο κλειστή κοινωνία αντιμετώπιζαν τους ξένους με εξαιρετική καχυποψία. Ακόμα και άνθρωποι από το Σάντερλαντ δέχονταν σφυρίγματα. Οι Σκοτσέζοι ήταν πρακτικά εξωγήινοι. Υποθέτω ότι γι' αυτό, όταν ήμουν παιδί, δεν ήθελα ποτέ να μάθω ιταλικά ο ίδιος. Ήθελα απλώς να κρατάω το κεφάλι μου κάτω και να προσαρμόζομαι.

Χειρότερη απ' όλους ήταν η θεία Έθελ, όταν άρχιζε να μας κοροϊδεύει επειδή ήμασταν «ξένοι» – κάτι που είναι σοκαριστικό, δεδομένου ότι ήταν οικογένειά μας. Μία από τις πρώτες μου αναμνήσεις είναι τότε που με είχε πάρει μαζί της στο ταχυδρομείο όταν ήμουν περίπου τεσσάρων. Ήταν πάνω κάτω ένα χιλιόμετρο μακριά με τα πόδια. Και ήταν χειμώνας – και χιόνιζε. Αλλά η θεία Έθελ δε μου φόρεσε κάλτσες ή παπούτσια. «Καταραμένοι ξένοι, να σας λείπουν αυτά», είπε ρουθουνίζοντας.

Μόλις φτάσαμε εκεί, ήμουν ουσιαστικά ένα παγάκι σε σχήμα παιδιού. Η ηλικιωμένη κυρία πίσω από τον πάγκο κόντεψε να πάθει καρδιακή προσβολή όταν με είδε. «Τι κάνεις;» ούρλιαξε στη θεία Έθελ, η οποία εξήγησε ότι ήταν «'Ντάξ', γιατί είναι σαν ξένος». Η ηλικιωμένη κυρία με άρπαξε, βρήκε μια πετσέτα και την τύλιξε γύρω από τα πόδια μου – ενώ ο άντρας της πήγε στο διπλανό κατάστημα να μου αγοράσει ένα γλειφιτζούρι. Δεν έχω ιδέα πώς γύρισα σπίτι. Απλώς θυμάμαι την κυρία στο ταχυδρομείο να ξεσπά στη θεία Έθελ, λέγοντας: «Ηλίθια, ηλίθια γυναίκα – θα πεθάνει ο μικρούλης!»

Δεν τολμώ καν να σκεφτώ πόσο μόνη θα πρέπει να ένιωθε η μητέρα μου μετά τον πόλεμο. Όλες οι γυναίκες που έμεναν στην ίδια οδό με εμάς –που στα

παιδικά μου μάτια φαίνονταν αρχαίες, αλλά πρέπει να ήταν μόλις στα είκοσι ή στα τριάντα τους—μαζεύονταν κάθε μέρα στη γωνία με τα μαντίλια στα κεφάλια τους και τις τσάντες τους και κουτσομπόλευαν για ώρες. Η μητέρα μου όμως με το ζόρι καταλάβαινε αγγλικά, πόσο μάλλον τη βαριά προφορά των Τζιόρντι. Ωστόσο, καθώς περνούσαν τα χρόνια, όλοι οι γείτονες συνειδητοποίησαν τελικά ότι ήταν η πιο όμορφη, η πιο ευγενική, η πιο γενναϊώδωρη γυναίκα, πάντα χαρούμενη και χαμογελαστή, που πάντα έδινε σπιτικό φαγητό και μαντάριζε τα ρούχα των ανθρώπων. Και ο τρόπος που έλεγε «Αλόου!» ήταν απλώς τόσο μεταδοτικός.

Αν κάτι κρατούσε τη μητέρα μου στα λογικά της εκείνα τα πρώτα χρόνια, ήταν η ραπτομηχανή της. Ένα ποδοκίνητο επιτραπέζιο πράγμα στην αρχή, μετά μια μικρή ηλεκτρική Σίνγκερ. Τη δούλευε όλη μέρα και μέχρι αργά τη νύχτα – και ήταν πραγματικά η πιο καταπληκτική μοδίστρα. Στο τέλος μάλιστα κατάφερε να στήσει μια ωραία μικρή επιχείρηση, ράβοντας νυφικά για όλες τις ντόπιες νύφες. Για να μην αναφέρουμε τα ρούχα που φορούσε πάνω στη σκηνή ένας συγκεκριμένος νεαρός όταν έγινε επαγγελματίας τραγουδιστής...

Η μητέρα μου λάτρευε και το πλέξιμο. Μπορούσε να πλέξει *τα πάντα*. Μπαλακλάβες. Γάντια. Καλύμματα τσαγιέρας. Σωβρακοφανέλες. Μια φορά, όταν οι Τζόνσον αποφάσισαν να περάσουν μια μέρα στην παραλία –η εν λόγω θάλασσα είναι η Βόρεια Θάλασσα, η οποία δεν είναι καν ούτε κατά έναν βαθμό θερμότερη από ένα ηπειρωτικό στρώμα πάγου–, έπλεξε για μένα και τους αδερφούς μου από ένα μαγιό, γιατί οικονομικά δεν είχε τη δυνατότητα να αγοράσει αληθινά. Ήταν σκούρα μπλε, θυμάμαι, και τα συγκρατούσαν κομμάτια από λάστιχο από παλιά εσώρουχα. Εδώ θα πρέπει να προσθέσω ότι ποτέ πριν δεν είχαμε βάλει το πόδι μας στη θάλασσα –κανένας μας δεν ήξερε κολύμπι–, αλλά ήμασταν τρομερά ενθουσιασμένοι που θα φορούσαμε το καινούργιο μας μαγιό και θα αρχίζαμε να πλατσουρίζουμε.

Ο ενθουσιασμός μας για την παραλία άρχισε να κόβεται αρκετά γρήγορα καθώς πλησιάζαμε στην ακτή. «Αιντε, παιδιά, μέσα!» γάβγισε ο μπαμπάς μου. Και μας έσπρωξε μέσα. Το κρύο νερό μάζ έκοψε την ανάσα.

Έπειτα από δεκαπέντε περίπου λεπτά ο πατέρας μου είπε ότι ήμαστε άχρηστοι κι έφυγε. Εκείνη επίσης ήταν και η στιγμή που καταλάβαμε γιατί δε βλέπεις ποτέ κανέναν να φοράει πλεκτά μαγιό. Είναι επειδή το μαλλί έχει την ικανότητα να απορροφά πολλές, πάρα πολλές φορές το βάρος του σε νερό –λειτουργεί σαν σφουγγάρι!–, ενώ ταυτόχρονα γίνεται απίστευτα βαρύ.* Έτσι, τα μικρά πουλάκια μας έγιναν θέαμα σε όλους. Έπρεπε να σκαρ-

* Έπειτα από αυτή την αποκάλυψη υπέθεσα απλώς ότι η μαμά μας θα τα πετούσε

φαλώσουμε πίσω στην ακτή κατακόκκινοι από ντροπή, με τα χέρια μας να κρύβουν τα πουλάκια μας, ενώ ο πισινός μας ήταν σε κοινή θέα, με τα μουλιασμένα μαγιό να χτυπούν στο πίσω μέρος των ποδιών μας.

Το Γκέιτσχεντ εκείνα τα πρώτα παιδικά μου χρόνια ήταν ένα γκρίζο και βρόμικο μέρος. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, όταν ο «Λόρδος Χόου-Χόου»* έκανε τις προπαγανδιστικές υπέρ των Γερμανών εκπομπές του στο ραδιόφωνο, έλεγε πράγματα όπως: «Δε θα ρίχνουμε βόμβες στο Γκέιτσχεντ, θα ρίχνουμε σαπούνια!» Κάτι που, φυσικά, εξαγρίωνε τους πάντες και τους έκανε να φτιάχνουν τα τανκς στο εργοστάσιο της Vickers με διπλάσια ταχύτητα. Αλλά η αλήθεια ήταν ότι παρατηρώντας τα ρούχα τους ξεχώριζες την απλυσιά από τον λαιμό και κάτω.

Το φαγητό δε βοηθούσε και πολύ στο να ανεβεί η διάθεση και για την καημένη τη μαμά μου –που ήταν συνηθισμένη στο φρέσκο πεπόνι, τα καπνιστά κρέατα, το ξεροψημένο ψωμί, το ελαιόλαδο και την παρμεζάνα– ήταν σκέτο βασανιστήριο. Το μόνο πράγμα που δεν έβραζαν ήταν το σνκώτι, το οποίο τηγάνιζαν και ήταν τόσο σκληρό, που, αν το πετούσες από το παράθυρο, θα μπορούσε να σπάσει τη λάμπα του δρόμου. Η μαμά μου απλώς καθόταν εκεί, κλαίγοντας, κι έλεγε: «Μα δεν μπορώ να το φάω αυτό!!!» Και δεν είναι ότι θα μπορούσε να σκαρώσει κάποια δική της ιταλική συνταγή. Γιατί, για να πάρεις ένα μπουκάλι ελαιόλαδο στο μεταπολεμικό Ντάνστον, έπρεπε να πας στο φαρμακείο. Η μόνη σάλτσα ντομάτας που μπορούσε να βρεις ήταν το κέτσαπ. Το σκόρδο ήταν μάλλον παράνομο. Ακόμα και το μπέικον –ένα βασικό ιταλικό προϊόν– μοιραζόταν σε οκτώ φέτες την εβδομάδα, τέσσερις φέτες τη φορά.

Στην έλλειψη όρεξης της μαμάς μου συνέβαλε κι ένα άλλο γεγονός: Ο παππούς μου καθόταν εκεί με το γιλέκο του, με την πίπα στο στόμα, μουρμουρίζοντας για τους γαμημένους τους Ιταλιάνους στο σπίτι του, κόβοντας την εφημερίδα της προηγούμενης μέρας σε κομμάτια για να τη χρησιμοποιήσουμε ως χαρτί τουαλέτας.

τα μαγιό. Αλλά, όχι, τίποτα δεν πεταγόταν ποτέ στο σπίτι μας. Αντίθετα, όταν ήρθε ο χειμώνας, η μαμά μās παρουσίασε ένα σετ από ύποπτα γνώριμες μάλλινες κουκούλες – που μύριζαν αλμυρό νερό όταν τις φορούσες. (Σ.τ.Σ.)

* Παρατσούκλι του Ουίλιαμ Μπρουκ Τζόις, ενός Αμερικανο-Ιρλανδού υποστηρικτή των ναζί που έκανε ραδιοφωνικές εκπομπές την περίοδο του πολέμου. (Σ.τ.Μ.)

Σαν να μην έφταναν όλα αυτά, ο πατέρας μου αρρώστησε μετά τον πόλεμο. Τότε που βρισκόταν σε εκείνη τη σπηλιά στην Τυνησία είχε εισπνεύσει τοξικές αναθυμιάσεις από τις οβίδες και μικροσκοπικά θραύσματα από σκάγια, μαζί με όλη τη σκόνη και τον καπνό, τα οποία ουσιαστικά τον είχαν δηλητηριάσει, αφήνοντάς τον με χρόνιο πόνο στο στομάχι. Εξωτερικά, ήταν μια χαρά – η μόνη ορατή ζημιά που είχε ήταν μια ουλή στον αντίχειρά του. Αλλά το στομάχι του χειροτέρευε συνεχώς, ώσπου έφτασε στο σημείο να μην μπορεί πλέον να κρατήσει φαγητό. Και σε εκείνο το σημείο, ακόμα και για έναν τόσο πεισματάρη όσο ήταν αυτός, δεν μπορούσε πλέον να συνεχίζει να προποιείται ότι όλα ήταν καλά.

Την πρώτη φορά που έμαθα γι' αυτό ήταν όταν ξύπνησα ένα πρωί και δεν ήταν εκεί. «Μπαϊάν, γιε μου, ο πατέρας σου... έπρεπε να πάει *οσπιτάλε*», είπε η μαμά μου, με τη φωνή της να τρέμει.

Λίγες μέρες αργότερα πήγαμε να τον επισκεφτούμε σε ένα κέντρο ανάρρωσης, το οποίο βρισκόταν σε ένα όμορφο παλιό αρχοντικό κοντά στο Ράιτον, δίπλα στο Γκολφ Κλαμπ του Ταϊνσάιντ. Δεν είχα ξαναδει ποτέ μου τόσο υπέροχο μέρος. Όταν μπήκαμε μέσα, βρήκαμε τον μπαμπά μου να κάθεται σε μια άνετη καρέκλα και να κεντάει για να περάσει η ώρα, γιατί πονούσε πάρα πολύ κάθε φορά που κινούνταν. Εγώ σκεφτόμουν: Ουάου, εδώ μένει τώρα; Πραγματικά έχει ανέβει κοινωνικά...

Μετά όμως έριξα μια ματιά στον χώρο και είδα όλους εκείνους τους άλλους μπαμπάδες να κάθονται τριγύρω με επιδέσμους στο κεφάλι και γυάλινα μάτια και να τους λείπουν κομμάτια. Μερικοί πήγαιναν κουτσαίνοντας ακόμα και με προσθετικά πόδια του πρώιμου ακόμη Εθνικού Συστήματος Υγείας, τα οποία ήταν ξύλινα εκείνη την εποχή και έτριζαν κάνοντας φρικτούς θορύβους. Έτσι, συνειδητοποίησα ότι επρόκειτο για κάποιου είδους νοσοκομείο, αλλά δεν το συνέδεσα με τον πόλεμο. Θέλω να πω, στο σχολείο μιλούσαμε όλοι σε σειρά και τραγουδούσαμε: «Κερδίσαμε τον πόλεμο, το 1944!» Δεν είχαμε ιδέα. Καταβροχθίζαμε όλα εκείνα τα περιοδικά κόμικ Ιγκλ που μιλούσαν για όμορφους Βρετανούς στρατιώτες με φουσκωμένους μυς και ονόματα όπως Σλόγκερ Σμιθ, που τριγύριζαν πυροβολώντας τους ναζί. Γι' αυτό και στο παιδικό μου μυαλό δεν υπήρχε λόγος να σκέφτομαι ότι ο πόλεμος είχε να κάνει με αυτούς τους φαινομενικά κανονικούς ανθρώπους, που με κάποιον τρόπο κατάφεραν να υποφέρουν απ' όλα αυτά τα φρικτά τραύματα.

Ο μπαμπάς μου έκανε πολλές πολυήμερες επισκέψεις σ' αυτό το μέρος, κάθε φορά έπειτα από μία νέα επέμβαση στο στομάχι του. Η μαμά μου έπαιρνε το λεωφορείο και πήγαινε να τον βλέπει κάθε μέρα, πράγμα που σήμαινε ότι έπρεπε να μας φυλάει η θεία Έθελ, η οποία μας συμπεριφερόταν σαν τους

αιχμαλώτους πολέμου που βασικά πίστευε ότι ήμασταν. Και όταν όλο αυτό τελείωσε, το σπίτι μας είχε γεμίσει από εκείνα τα όμορφα τραπεζομάντιλα που είχε κεντήσει ο μπαμπάς μου. Σε έναν άλλο χρόνο και τόπο, εκείνος και η μαμά μου θα μπορούσαν να είχαν κάνει μια επιχείρηση οι δυο τους και να είχαν σκίσει. Όχι όμως εκείνες τις μέρες. Τη δεύτερη φορά που ο πατέρας μου βγήκε από αυτό το όμορφο παλιό σπίτι επέστρεψε κατευθείαν στη δουλειά.

Εργάστηκε επίσης για λίγο και ως εργάτης στο Λονδίνο, χρησιμοποιώντας το ατμοκίνητο τρένο για τις μετακινήσεις του, έμενε όλη την εβδομάδα και επέστρεφε στο σπίτι για το Σαββατοκύριακο.

Ο αδερφός μου ο Μορίς κι εγώ πήγαμε μια φορά μαζί του. Ήταν το πιο συναρπαστικό ταξίδι της ζωής μας – όχι ότι ο πατέρας μου απολάμβανε το Λονδίνο ή οτιδήποτε άλλο. Μόλις κατεβήκαμε από το τρένο στο Κινγκ'ς Κρος, θυμάμαι ότι περπατούσαμε προς μια πιάτσα ταξί και η καρδιά μου λίγο έλειψε να πεταχτεί από το στήθος μου στη σκέψη ότι θα ανέβαινα σε ένα μαύρο ταξί.

Αλλά, όταν φτάσαμε σ' αυτό, ο μπαμπάς μου συνέχισε να προχωράει... προς τη στάση του λεωφορείου στην απέναντι πλευρά του δρόμου.

Δεν ήταν εύκολο για τη μαμά μου να έχει συχνή επαφή με την οικογένειά της στο Φρασκάτι. Όταν όμως έγραψε μια καρτ ποστάλ στην ανιψιά της, λέγοντάς της πόσο δύσκολα ήταν τα πράγματα στη βορειοανατολική πλευρά, οι αδερφές της μαμάς της έγραψαν πίσω, ζητώντας τον αριθμό τηλεφώνου της. Όλοι οι Ντε Λούκα είχαν τηλέφωνα στα σπίτια τους, αλλά η μαμά αναγκάστηκε να τους στείλει τον αριθμό του τηλεφωνικού θαλάμου στον δρόμο μας, μαζί με οδηγίες για κλήση μια συγκεκριμένη ώρα, συγκεκριμένη μέρα. Τότε οι αδερφές της μαζεύτηκαν ένα τσούρμο γύρω από το τηλέφωνο για να την καλέσουν. Και ήταν όλες τόσο χαρούμενες που άκουγε η καθεμία τη φωνή της άλλης ξανά – υπήρξαν πολλά δάκρυα και διάφορα «τι βόλιο μπένε» – και ακολούθησαν πολλά τέτοια τηλεφωνήματα, με το καθένα να διαρκεί ακριβώς τρία λεπτά, γιατί αυτή ήταν η διάρκεια που επιτρεπόταν στις διεθνείς κλήσεις από έναν τηλεφωνικό θάλαμο τότε.

Όταν οι αδερφές της μητέρας μου αντιλήφθηκαν πόσο δύσκολη ήταν η κατάσταση για κείνη, προθυμοποιήθηκαν να βοηθήσουν.

Όπως η μαμά μου, έτσι κι εκείνες πίστευαν ότι ένας Βρετανός λοχίας θα την πήγαινε σε μια εξοχική αγροικία με περιποιημένο γκαζόν και έναν μεγάλο κήπο γεμάτο λουλούδια, σαν να ήταν βγαλμένο από βικτοριανό ρομαντικό μυθιστόρημα – όχι σε μια εργατική κατοικία στο Ντάνστον. Έτσι, άρχισαν να στέλνουν προμήθειες. Ένα πανέμορφο σετ από κατσαρόλες και τηγάνια.

Ένα γούνινο μινκ παλτό που ανήκε σε μία μεγάλη θεία. Κασκόλ και μπλούζες. Τα απαραίτητα στη ζωή, σύμφωνα με το σκεπτικό της ανώτερης τάξης τους. Αλλά, προσπαθώντας να βοηθήσουν, έκαναν τα πράγματα χειρότερα.

Τα μισά από τα δέματα έρχονταν ξεσκισμένα και ανοιγμένα από το βρετανικό τελωνείο, ενώ τα περισσότερα πράγματα δηλώνονταν ως «χαμένα». Και ό,τι έφτανε στο Ντάνστον τις περισσότερες φορές προλάβαινε και το άρπαζε ο θείος Νόρμαν ή ο θείος Κόλιν, βάζοντάς το ενέχυρο για μετρητά. Κατά τη γνώμη τους, τίποτα από αυτά δεν ήταν *αγορασμένο* από τη μητέρα μου και οι ίδιοι χρειάζονταν τα χρήματα περισσότερο απ' όσο εκείνη χρειαζόταν ακριβά δώρα από την Ιταλία, οπότε γιατί διαμαρτυρόταν;

Κάθε φορά που συνέβαινε αυτό, η μητέρα έκλαιγε ασταμάτητα.

Κι αυτό συνεχιζόταν τη μία εβδομάδα μετά την άλλη, τον ένα μήνα μετά τον άλλο.

Και ο αέρας ποτέ δε σταματούσε... και η βροχή συνέχιζε να πέφτει.

Και το φαγητό ποτέ δεν καλυτέρευε.

Και έκανε πάντα *παγωνιά*.

Και ο μπαμπάς μου μόλις και μετά βίας κέρδιζε αρκετά για να πληρώσει το μεριδίό του για το νοίκι, ενώ φυσικά ούτε συζήτηση για να πάρει δικό του σπίτι.

Και μετά, μια μέρα, η μητέρα μου ξέσπασε.

Καθόμουν στο σαλόνι ήρεμος κι έπαιζα με κάτι ξύλινα τουβλάκια όταν συνέβη. Οι γονείς μου μάλωναν για κάτι στο άλλο δωμάτιο –κάπως πιο δυνατά από το συνηθισμένο, αλλά τίποτα το ιδιαίτερο–, όταν ξαφνικά η μητέρα μου με άρπαξε, μου φόρεσε ένα παλτό και με τσουβάλιασε έξω από την πόρτα.

«Πού νομίζεις ότι πηγαίνεις;» βρυχήθηκε προς αυτήν ο μπαμπάς μου με τα ιταλικά του με προφορά Τζιόρντι. Δεν κατάλαβα τις λέξεις, αλλά δεν ήταν και απαραίτητο αυτό με τον μπαμπά μου. Η ένταση έφτανε και περίσσευε.

«Είναι φρικτά εδώ!» του φώναξε εκείνη με ιταλική προφορά, δακρυσμένη. «Πάω σπίτι μου. Η οικογένειά σου είναι...»

Δεν μπορούσε καν να σκεφτεί κάποια αρκετά κακή λέξη.

«Έλα τώρα, Έσθερ», ρουθούνησε ο μπαμπάς μου. «Δεν πρόκειται να πας πουθενά».

«Φεύγω!»

«Όχι, δε φεύγεις».

«Είναι φρικτά εδώ. *Φρικτά!* Πάω πίσω στην πατρίδα μου!»

Και αυτό ήταν όλο – άνοιξε την πόρτα και βγήκε, τραβώντας κι εμένα μαζί

της. Δε νομίζω ότι ήταν προσχεδιασμένο. Ήταν μία από εκείνες τις στιγμές πάνω στην τρέλα. Είχε αρκετά χρήματα μαζί της, οπότε υποθέτω ότι πρέπει να έγκρυβε κάποιο κομπόδεμα, στην περίπτωση που χρειαζόταν.

Πηδήξαμε σε ένα λεωφορείο πριν προλάβει να μας φτάσει ο μπαμπάς μου και αρκετά σύντομα μπαίναμε στον Κεντρικό Σιδηροδρομικό Σταθμό του Νιούκαστλ. Και όπως είναι φυσικό για ένα παιδί, το δράμα εκείνου του μέρους άσκησε πάνω μου συντριπτική επίδραση. Όλα τα τρένα λειτουργούσαν με ατμό εκείνες τις μέρες, κι έτσι βογκούσαν και ξεφυσούσαν και σφύριζαν με τέτοια ένταση, που έπρεπε να σφίξω τα χέρια μου στα αυτιά μου – επιπλέον υπήρχαν και οι Δημόσιες Ανακοινώσεις που αντηχούσαν, ο εφημεριδοπώλης της *Evening Chronicle* που φώναζε, πλήθη ανθρώπων που ορμούσαν ανάμεσα στις πλατφόρμες και ένστολοι αχθοφόροι που τραβούσαν καρότσια γεμάτα βαλίτσες, βρίζοντας κάθε φορά που μια βαλίτσα έπεφτε, αδειάζοντας το περιεχόμενό της παντού.

Και μέσα σ' όλα αυτά η καημένη η μαμά μου, να με τραβάει από εδώ και από εκεί, κι εγώ να προσπαθώ να τη ρωτήσω τι συμβαίνει, αρχίζοντας να νιώθω λίγο φοβισμένος. Και το πρόσωπό της να είναι όλο μούσκεμα και προσημένο από το κλάμα και να τεντώνει τον λαιμό της για να μελετήσει αυτό τον τεράστιο πίνακα με το χρονοδιάγραμμα των αναχωρήσεων – περίπου δύομιση μέτρα ψηλός και με το μήκος του να φτάνει αυτό ενός διώροφου λεωφορείου–, αναζητώντας τη γραμμή για τον σταθμό Βικτόρια στο Λονδίνο. Έπρεπε να πάμε στον Βικτόρια, γιατί από εκεί μπορούσαμε να πάρουμε τη γραμμή του «τρένου με τη βάρκα»* προς το Γκαρντνι Νορντ στο Παρίσι, όπου θα μπορούσαμε να αλλάξουμε ξανά και να κατευθυνθούμε προς τη Ρώμη.

Τελικά, η μαμά μου βρήκε το κατάλληλο τρένο και αρχίσαμε να τρέχουμε προς τα εκεί, συνεχίζοντας να με τραβάει.

Αλλά την ίδια στιγμή ακούστηκε αυτός ο βρυχηθμός από πίσω μας που δεν μπορούσες να μπερδέψεις με τίποτα, αρκετά δυνατός, ώστε να πνίξει τον ήχο του Ιπτάμενου Σκοτσέζου, του τρένου-εξπρές με τα γκάζια του στο τέρμα. Έκανε όσους βρισκόνταν στο σημείο εκείνο να σταματήσουν και να γυρίσουν να κοιτάξουν επίμονα.

«ΕΣΘΕΡ!!!»

Εκεί στην πλατφόρμα στεκόταν ο μπαμπάς μου – το πιο λυπηρό θέαμα που έχεις αντικρίσει ποτέ.

* Φέρι μποτ ενισχυμένο με γραμμές τρένου για να μπορεί να σηκώσει το τρένο από Βικτόρια, να διασχίσει τη Μάγχη και να καταλήξει στον σιδηροδρομικό σταθμό στο Παρίσι. (Σ.τ.Μ.)

Γνώριζε τι είχε κάνει. Τι είχε υποσχεθεί στην όμορφη Ιταλίδα γυναίκα του. Τι είχε αποτύχει να της προσφέρει.

Και, φυσικά, η μαμά μου πρέπει να είχε δει τον πόνο στο βλέμμα του. Και πρέπει να γνώριζε ότι κι εκείνος προσπαθούσε όσο σκληρά μπορούσε, δουλεύοντας μέχρι τελικής πτώσεως.

«Έλα, βρε Έσθερ», της είπε σιγανά, καθώς εκείνη άρχισε να κλαίει όπως δεν την είχα δει ποτέ να κλαίει. «Δεν μπορείς να φύγεις. Θα πάρουμε το δικό μας σπίτι. Θα καλέσω το δημοτικό συμβούλιο. Θα φτιάξουν τα πράγματα».

Δε νομίζω ότι τον πίστεψε.

Αλλά ήταν αρκετό για να την κάνει να επιστρέψουμε σπίτι.

Δεν ήμουν εγώ. Δεν το έκανα.
Και δε θα το ξανακάνω!

Εκδόσεις **ΨΥΧΟΓΙΟΣ**
www.psichogios.gr

ISBN: 978-618-01-4882-4

9 786180 148824

ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ: 26268